

חיפוש אחר זהות משפטו של האנוס הפורטוגאלי ויסנטה פורטדו: 1605-1615

ראובן פיינגולד

לזכר סבי היקר זליג טורקניץ ז"ל
שנפטר בחו"ל ביום כ"ח באייר תש"ן

מתוך ארבעים אלף תיקי האינקוויזיציה שנפתחו נגד 'המתייהדים' הפורטוגאליים — רק חלק קטן פוענח; חלקם הגדול נותר עדיין בגנזכים ובארכיונים. לאחרונה נודמן לי לבדוק באופן שיטתי אחד מתיקים אלה, המתאר בפרטי פרטים את מהלך משפטו של האנוס הפורטוגאלי ויסנטה פורטדו (Vicente Furtado), שנתפס ונשפט בידי בית הדין של האינקוויזיציה בליסבון בראשית המאה ה-17.¹

משפטו של פורטדו עורר הדים גדולים, הן בפורטוגאל והן בקרב יוצאי חצי-האי האיברי, אנוסים כיהודים. ימי חייו של פורטדו היו ימים קשים לציבור האנוסים, שכן בעקבות כיבושה של פורטוגאל בידי ספרד (1580), הלכו והתריפו רדיפות האינקוויזיציה אחר האנוסים 'המתייהדים', פגעו בהם קשות, ואלה נאלצו לעזוב לאלתר את המדינה בחיפושם אחר חופי מבטחים, בתקווה להמשיך חיים שלמים כיהודים.

נראה שבניגוד לקורות חייהם של אנוסים פורטוגאליים אחרים, שדעותיהם ושאיפותיהם נהירות לנו מכלי ראשון — דהיינו מווידויהם האישיים — לא נותרו בתיקו של ויסנטה פורטדו אלא שרידי מידע על ימיו ומעשיו בבית הסוהר; שכן הודות לנסיעותיו, הצליח אנוס זה להתחמק פעמים רבות מציפורני האינקוויזיציה,

מחקר זה נערך בסיועו של 'קרן הזכרון לתרבות יהודית' וקרן מורשת יהדות ספרד והמזרח. תודתי העמוקה לשני מוסדות אלה. חייב אני תודה מיוחדת לפרופ' חיים ביינארט שהיטיב עמי בעצה בזמן כתיבת המאמר.

1 התיק מצוי בארכיון הלאומי של טורה דו טומבו (A.N.T.T.) שבעיר ליסבון, מדור אינקוויזיציה, ומספרו 3.333. הוא כולל בתוכו 93 עמודי פוליו שאינם ממוספרים לפי רישום נוטריוני. את המיספור עשינו אנו תוך בדיקה שאכן כל עמודי התיק נמצאים בו. תיקו המשפטי של האנוס הפורטוגאלי יוזכר להלן בקיצור: פורטדו, תיק אינקוויזיציה (ומס' הדין).
על הרכב בית הדין בזמן משפטו ועל הסדר הכרונולוגי במהלך החקירה — עיין: נספחים 1 ו-2, בסוף המאמר.

עד אשר נלכד, נידון למשפט, הורשע – ובסופו של דבר נגזר עליו לקבל שיעורי 'קאתכזים' באחד מרשת 'בתי הספר לחינוך נוצרי' (Escolas Geraes), שהקימו הישועים בפורטוגאל: 'בית הספר ע"ש סאן רוקה' (São Roque) שבליסבון. והנה, תוך עיון בתיקו המשפטי, נתגלתה לי דמות מרתקת ביותר. במשך שנות חייו קשר ויסנטה פורטדו קשרים וניהל מגעים נמרצים עם עשרות אנוסים כמוהו, שהיו פזורים במרכזים שונים של התפוצה הספרדית-פורטוגאלית, כגון המבורג, לונדון, פלנדריה, הולנד, מדריד, ליסבון, ומקומות אחרים.²

מאמר זה מהווה נסיון לשחזר את קורות חייו של ויסנטה פורטדו כפי שאלה משתקפים בתיק האינקוויזיציה שנפתח נגדו, אך במקביל ייעשה מאמץ לחשוף חלק ניכר ממעשיהם של 'נוצרים חדשים' נוספים בדרכם ליהדות.

א. קווים לדמותו של ויסנטה פורטדו

על חייו ופעלו של ויסנטה פורטדו המידע מועט ביותר. הוא נולד בליסבון בשנת 1583 לערך, בשנותיו הראשונות של שלטון ספרד בפורטוגאל. את תאריך לידתו ניתן לקבוע במידה רבה של ודאות, שכן בשנת 1609, כאשר נתפס והועמד למשפט האינקוויזיציה, היה בן 26 בסך הכול.³

במהלך חקירת האינקוויזיציה 'אודות הגיניאולוגיה', שנערכה ב-14 במארס 1609, כשהאנוס התבקש להציג את עצמו, רשם הנוטריון: 'אמר ששמו ויסנטה פורטדו, הוא "נוצרי חדש" בן 26, רווק, ללא מקצוע, יליד ותושב ליסבון [...]'.⁴

אף שמותיהם של הוריו הוזכרו בתיקו: אביו היה הסוחר דוארטה פורטדו (Duarte Furtado), אנוס שלא היה כבר כחיים בעת שנפתח משפט בנו, ואימו היתה האנוסה פרנסיסקה דה פאלסיוס (Francisca de Pallacios), בתה של אחת המשפחות המיוחסות והידועות ביותר בקרב אנוסי ליסבון.⁵ הורי אביו של ויסנטה פורטדו, גבריאל פורטדו ואיזבל גונסלוס; והורי אמו, דוקטור פרנסיסקו דה

2 אביא להלן חלק מהספרות העוסקת ב'תפוצה הפורטוגאלית' באופן כללי, הנראית לי חשובה, אך לא אזכיר בשלב זה את הספרות על כל מקום ואעשה זאת במרוצת הטורים הבאים. ראה: ריביירו דוס סאנטוס; ח' רמדיוס, הפזורה; ביינארט, היווצרות; פאולו, עמ' 63-81.

3 'Processo de Vicente Furtado, mercador defuncto natural e morador nesta cidade de Lisboa, presno no carcere do Santo, Officio desta dita cidade de Lisboa. 1609. וכן ראה: פורטדו, תיק אינקוויזיציה, דף 49.

4 'disse que elle se chama Vicente Furtado, christão novo de idade de vinte e seis annos, solteyro, que nam tem officio, natural desta cidade e morador [nella] [...]'. ראה: פורטדו, תיק אינקוויזיציה, דף 49.

5 ראה: פורטדו, תיק אינקוויזיציה, דפים 49-50. אשר למשפחת פאלסיוס – עיין בפרקי במאמר, ובפורטדו, תיק אינקוויזיציה, דף 37.

פאלסיוס ופיליפה בארבוזה, הוזכרו גם הם במהלך החקירה שעסקה באילן היוחסין של ויסנטה.⁶

ילדותו של ויסנטה עברה בסביבה נוצרית מובהקת, והדעת נותנת שאווירה זו השפיעה על נעוריו, שכן פרטים נוספים על טקס טבילתו של ויסנטה פורטדו רשומים בדוחות המושב 'אודות הגיניאולוגיה'. האנוס הפורטוגאלי סיפר שעבר טקס טבילה מלא בכנסיית סאן פאולו (Igreja de São Paulo). את שמו של הכומר ואת שמותיהם של הסנדקים (padrinhos) הוא שכח, אך לעומת זאת זכר היטב שבשעת הטקס נכח בכנסייה הארכיגמון דום מיגאל די קראסטו.⁷

רסיסי מידע ניתן לשאוב מהתיק על ימי נעוריו של ויסנטה פורטדו. מתוך דבריו נרשם:

תמיד היה הולך לכנסייה, שומע מיסה ודרשות הכומר, היה מתוודה ועושה מעשים אופייניים לנוצרים, משתחוה ומברך, היה אומר תפילת 'אבינו שבשמים' (Pater Noster) ו'אווה מאריה' (Ave Maria), האמין באל האב [...] בעשרת הדברות, ובמחילת החטאים.⁸

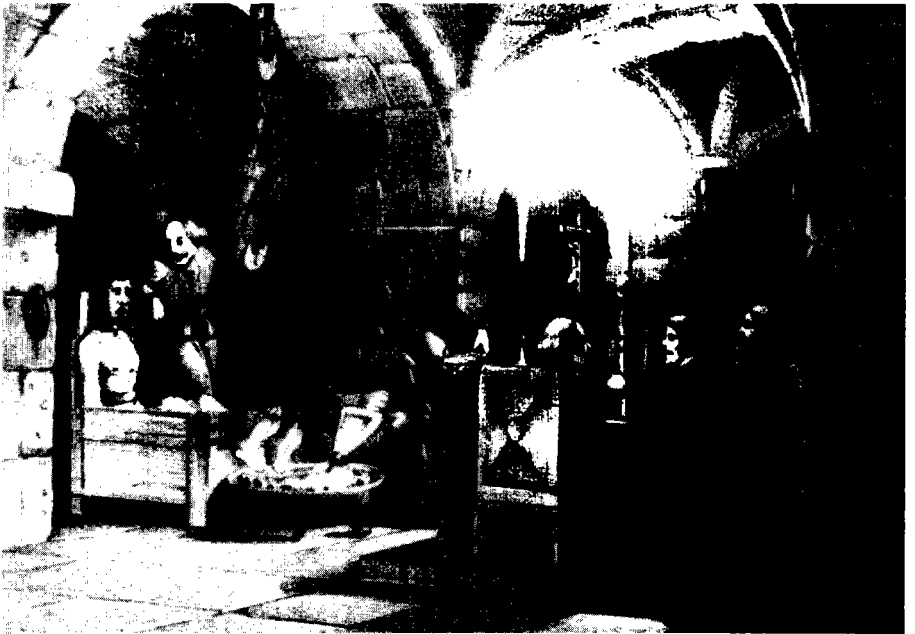
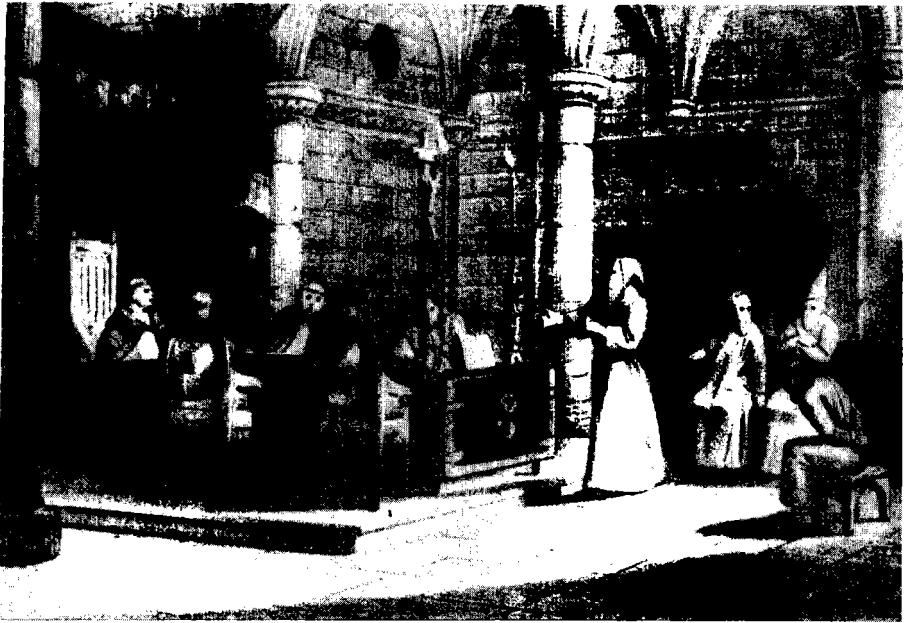
אולם כל אלה לא עמדו לו לויסנטה, ובעת משפטו ביקשו ממנו האינקוויזיטורים שירענן את זכרונו ויחשוף את חטאיו, מפני שווידויו עשוי לסייע לקבלת מחילה מטעם 'אם הכנסייה הקדושה', כפי שהיא נוהגת להעניק למתוודים המתחייבים לומר את האמת.

נקודת מפנה בחייו של פורטדו היתה ה'חנינה הכללית', שהוענקה לאנוסים הפורטוגאליים ב־16 בינואר 1605; שעה שמלאו לאנוס 22 שנה אז החלו, הלכה למעשה, נסיעותיו והרפתקאותיו של הצעיר הפורטוגאלי, שעל אף שהמיר דתו לנצרות, המשיך לחקור את שורשיו ואת זהותו האמיתית. חיפושים קדחתניים אלה, שארכו קרוב לארבע שנים (1605-1609), נקטעו באופן פתאומי כאשר תפסה האינקוויזיציה את ויסנטה.⁹ פרטים על קורות חייו של פורטדו אחרי שנגזר עליו הסגר (reclusão) 'כבית ספר לקאתכזום' לוקים בחסר, ומאז סגירת התיק, בשנת 1615, נעלמו עקבותיו.

6 לביורר אילן היוחסין של פורטדו — עיין כנספח מס' 4 בסוף המאמר.
7 כאמור, תחילה שכח האנוס את שמותיהם של הסנדקים, אך בהמשך החקירה הזכיר פורטדו את שמו של אחד מהם, אייטור אנטונס — ראה: פורטדו, תיק אינקוויזיציה, דף 50.

8 'sempre hia a Igreja e ouvia missa e pregação, quando podia se confessava e comungava e fazia as mais obras de christão, e logo se presignou e benzou, e disse o Padre Nosso e a Ave Maria, e creo em Deos Padre e Salve Rainha, e os dez mandamentos da ley de Deos, e os, peccados mortaes'. פורטדו, תיק אינקוויזיציה, דף 50.

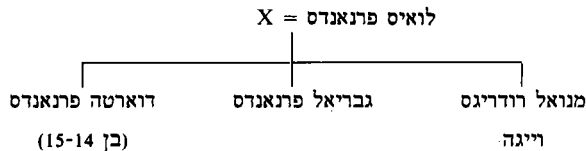
9 לפי המידע שבתיק, נחפס פורטדו ונמסר לאלקאידי של האינקוויזיציה בליסבון, דומינגוס טשיירה, ב־26 בפברואר 1609, למרות שאיסוף המידע עליו נעשה כשנתיים לפני כן. ראה: נספח מס' 2.

למעלה: עדים נסתרים בדן האינקוויזיציה; למטה: עינוי האש בחקירת נאשם

ב. ויסטנה פורטדו בלונדון: ינואר 1605

במחצית השנייה של חודש ינואר 1605, ימים ספורים אחר פירסום ה'חנינה הכללית' (Perdaõ Geral) — שנועדה להקל על יציאתם של אנוסים את המדינה תמורת סכום כסף — עזב ויסטנה פורטדו את פורטוגאל, והפליג ללונדון דרך המבורג. ביקורו בעיר זו היה קצר, ואין אנו יודעים מה הניע את האנוס לנסיעה. חשוב לציין, כי בלונדון התארח בביתו של גבריאל פרנאנדס (Gabriel Fernandes), גם הוא מזרע האנוסים, שהגיע ללונדון עם הוריו (אביו — לואיס פרנאנדס, ואמו — אישה פורטוגאלית היושבת באנטוורפן).¹⁰

מבדיקת עדותו של פורטדו, בעיקר מתוך דבריו באודיינסייה ב־6 במארס 1609, נוצר הרושם שבביתו של גבריאל פרנאנדס נהגו להתכנס אנוסים פורטוגאליים רבים כדי לקיים מצוות. פורטדו עצמו מסר לבית הדין את שמותיהם של אחדים מהם: הסוחר חירונימו לופס (בן השמונים), ארבעה בני משפחת דה מואורה — לופו רודריגס דה מואורה, הרופא מנואל לופס דה מואורה ועוד שני אחים של אלה (אשר שמם לא הוזכר בתיק) — האנוס גומס ד'אווילה מהעיירה אברנטס (Abrantes), שהיה נשוי לאישה אנגליה, והסוחר מנואל לופס ראי, שבא יחד עם בנו בן העשרים ושתיים מברזיל הרחוקה ללונדון — על מנת לערוך סדר פסח בחברתם של בני עמם, האנוסים הלזיטאנים.¹¹

גבריאל פרנאנדס נמנה עם ראשוני האנוסים שחזרו ליהדות בלונדון, בימי המלכה

10 הדעת ננתנה שמשפחת פרנאנדס התיישבה בלונדון עוד בסוף המאה ה־16, מפני שכרשימת בני המשפחות הפורטוגאליות, שהתאזרחו בעיר החל משנת 1609, השם אינו מוזכר. ראה: סמואל, עמ' 111-144, במיוחד עמ' 113. המחקר המודרני התרכז יותר בשובם של היהודים ללונדון בימי קרומול (1640), ועסק פחות בראשוני המתיישבים הספרדים-פורטוגאליים. ראה: היימסון, (מקומות רבים); ביינארט, ראשוניה, עמ' יא-כה. כידוע, קלטה לונדון גם חלק ממגורשי ספרד — עיין: שישה, עמ' 214-215.

11 ראה: פורטדו, תיק אינקוויזיציה, דפים 18-19. שלושת האחים דה מואורה הם סוחרים מבני 'האומה הפורטוגאלית' שהשתקעו בהמבורג, אך מטעמי עסקים נסעו למקומות אחרים, ועל כן פורטדו הכיר אותם מלונדון. השנים שלא הוזכרו בתיק הם אנטוניו רודריגס דה מואורה ופרנאן דוארטה דה מואורה. ראה מסמכים 269, 271, 293-298, 300, 305, 351, 352, 395, 408, 467, 482, 536, 544, עיין: כהן, רשימות, כרך 4, עמ' 123-124, 249; כרך 5, עמ' 106-124, 229, 232, 244; כרך 6, עמ' 108. על האנוס גומס ד'אווילה — עיין: כהן, רשימות, כרך 3, עמ' 248 (מסמך מס' 198 מתאריך 1606.27.2).

אליזבת. דרכו בדת משה מלמדת נאמנה על שלמותם של אנוסים אלה עם אמונתם החדשה-הישנה, שכן גבריאל חיפש דרך לשכנע את פורטדו בישועת הנפש באמצעות מצוות, ולשם כך נתן לו ספר מקרא (Biblia), כדי שזה יקרא בו פסוקים. בהמשך חקירתו סיפר פורטדו לאינקוויזיציה, שגבריאל ביקש ממנו 'לשמור את השבת, לכבד את "עשרת ימי ירח ספטמבר" [עשרת ימי תשובה] המסתיימים ביום הכיפורים, ואף לצום עוד שלוש פעמים בחודש יולי'.¹² עוד נאמר לו לפורטדו, שעליו 'לקיים תענית אסתר, שמדי שבוע בשבוע, בימי רביעי, עליו לצום עד הערב, שעליו לומר מזמורי תהילים ללא שבח לאב, לבן ולרוח הקודש (Psalmos sem gloria e patri), שעליו נאסר לאכול בשר חזיר וארנב, ושאיין הוא צריך להאמין בישו מפני שהוא איננו המשיח'.¹³

מעדותו של פורטדו בבית הדין עולה, שהשפעתו החזקה של גבריאל פרנאנדס טבעה את חותמה על דרכו ביהדות, שהרי האחרון השתכנע שכדאי לו להתרחק מדת ישו ולהאמין בתורת משה. דברים אלה, על צעדיו הראשונים של פורטדו, יש בהם כדי ללמדנו על עתיד חייו כיהודי בעת ביקורו בעיר המבורג בסביבות אפריל 1605, שם הוזמן להשתתף בסדר פסח, המשיך להקפיד בקיום תעניות, ואפילו גילה התנהגות יהודית בליסבון עצמה — וזאת על אף הסכנות שארכו לו מרדיפות האינקוויזיציה.¹⁴

אכן, נוכחותו של ויסנטה פורטדו בביתו של גבריאל פרנאנדס מסייעת לא רק להבנת השינוי החרifi שנתחולל בזהותם של אנוסים אלה, אשר ניסו בדרך לא דרך לברוח מפורטוגאל; היא גם פורשת לפנינו פרק בלתי ידוע על כניסת ציבור יהודי לאנגליה, אחרי יותר משלוש מאות שנה ללא הגירה יהודית, מאז הגירוש של 1290. כידוע, התורה הגירת יהודים לאנגליה בשנת 1640, בימיו של אוליבר קרומוול.

12 'O dito Gabriel Fernandes [...] disse elle declarante que olhasse o que lhe compria, e que se encaminhasse e que procurasse salvar sua alma e que para isso havia de crer na ley de Moyses, e lhe deu hũa Biblia impres[s]a em lingua castelhana, [...] e disse mais [Fernandes] a elle declarante que guardasse os sabbados [...], e que servesse [?] aos dez dias da lua do mes de setembro, em dia que se chamava do dy, פורטדו, תיק אינקוויזיציה, דף quippur, e, que em Iulho ieiuasse tambem tres'.¹⁷

13 ראה: שם (הערה קודמת). האנוסים התחילו כנראה לספור את ימי השבוע מיום שני, ולכן יצא להם שהצום ביום החמישי קיים ביום רביעי (Quarta feira). תודתי לפרופ' ח' בינארט שהעיר לי על כך.

14 בשנים הראשונות מיד לאחר מתן החנינה הכללית בידי האפיפיור קלמנס השמיני, ברחו אנוסים פורטוגאליים רבים מהמלכות, אולם חלקם נתפסו בעת יציאתם, ממש בדרכם לנמל או אפילו בשעת הפלגתם על ספינות, ודוגמה לכך היא משפחת מילאן (Milão) המוזכרת במשפטו של ויסנטה פורטדו. פעמים רבות נפגש ויסנטה עם אנוסי ליסבון. עיין בהמשך, פרקים ו, ז, ט, י.

ג. ויסטנה פורטדו אצל האנוסים בהולנד: יוני-אוקטובר 1605

הקשר שנוצר בלונדון בין גבריאל פרנאנדס לבין ויסטנה פורטדו לא נפסק, ונמשך בהתכתבות בין השניים.¹⁵ פורטדו עזב את לונדון בתאריך לא ידוע, אולם לקראת אפריל 1605 חגג את סדר הפסח אצל 'נוצרים חדשים' פורטוגאליים, שהשתקעו לא מכבר בהמבורג. נראה שהאנוס שהה בעיר נמל זו בין החודשים אפריל-יוני, ומשם עשה את דרכו להולנד.

כרם, כבואו להולנד לא פנה פורטדו לאמסטרדם, שהיתה בראשית המאה ה-17 מרכז גדול של אנוסים לודיטאנים. האנוס מנואל קארוואליו (Manoel Carvalho) הזמין אותו לביתו הפרטי שבעיר רוטרדם (כתיק: Nuestradama), שם נפגש עם עוד אנוסים מפורטוגאל, רובם ילידי פורטו. במשפט הזכיר פורטדו את שמותיהם של מנואל קארוואליו, הסוחר הידוע דוארטה פרנאנדס, הסוחר גומס לופס, מנואל רודריגס וייגה (אחיו של גבריאל פרנאנדס שאירח אותו בלונדון), ולופו סנצ'ייס.¹⁶ רק שלוש דמויות מאלה שמנה פורטדו במשפט ידועות לנו ממקורות אחרים: מנואל קארוואליו, מנואל רודריגס וייגה ודוארטה פרנאנדס. מנואל קארוואליו נודע ברבים בפעילותו בסחר הבינלאומי, בעיקר בתעשייה ובשיווק תבלינים (מלח, פלפל וסוכר) מן המושבות הפורטוגאליות – למדינות אירופה.¹⁷ גם מנואל רודריגס וייגה זכה למוניטין, על שהצליח להקים עסק משגשג בתחום הסחר הבינלאומי, וסוכניו פעלו במושבות לודיטאניות רחוקות כמו הודו, אנגולה וברזיל הקולוניאלית.¹⁸

השלישי, הסוחר דוארטה פרנאנדס, נולד בפורטו בשנת 1541, חי בליסבון, עבר לגור בעיירה פונטה די לימה, והגיע לאמסטרדם בסביבות 1598. מעמדו הבכיר כסוחר מצליח ו'איש האומה הפורטוגאלית' איפשרו לו לקבל מהשלטונות ההולנדיים רשיון מסחר (Sauvegarden) עם ערים כגון ליסבון, פלנדריה, אנטוורפן והמבורג. אנוס זה, שקנה לו שם בהולנד, מופיע פעמים אין ספור בדוחות של הארכיון העירוני של אמסטרדם,¹⁹ והדבר מלמד על טיב החברים שבחר לעצמו,

15 'teve cartas do dito Gabriel Fernandez, e nellas nam lhe fallava em cousas da ley de Moyses, senam de seus negocios'. עיין: פורטדו, תיק אינקוויזיציה, דף 19.

16 'Estando na dita casa com o dito Manoel Carvalho, e com Duarte Fernandez [...], e com Gomes Lopez [...], e com Manoel Rodrigues Veiga, e com Lopo Sanches [...]'. ראה: פורטדו, תיק אינקוויזיציה, דפים 20-29. על אישיותם של לופו סנצ'ייס וגומס לופס אין כמעט תיעוד, אך לעומתם המידע על קארוואליו, פרנאנדס, ורודריגס וייגה הוא עשיר ביותר, ועיין להלן בהערות הבאות.

17 על פעילותו המסחרית של מנואל קארוואליו מעידים מסמכים מארכיוני הולנד – ראה: כהן, רשימות, כרך 3, עמ' 115, 249-248; כרך 4, עמ' 116, 118, 122-121, 126-125, 245-243, 249, 255; כרך 5, עמ' 106, 109, 117, 120, 234, 240; כרך 6, עמ' 122.

18 הסוחר הפורטוגאלי מנואל (עמנואל) רודריגס וייגה מופיע הרבה מאוד בתיעוד ההולנדי – ראה: כהן, רשימות, כרך 1, עמ' 111-115; כרך 2, עמ' 110-122, 111-126, 257-272; כרך 3, עמ' 113-125, 234-254; כרך 4, עמ' 118-119, 259; כרך 5, עמ' 121, 228-229; כרך 6, עמ' 229, 251-113, 125-234; כרך 7, עמ' 124, 270; כרך 8, עמ' 115-121, 243-244, 248, 250-251.

ויסנטה פורטדו הצעיר. בין השנים 1609-1620, ימי הפוגה בקרבות בין ספרד להולנד, עמד דוארטה פרנאנדס בראש המסחר עם פורטוגאל, אך בשנת 1620 הוא נאלץ לעזוב להמבורג, וייתכן שהסיבה להגירתו נעוצה בחידוש העוינות בין ספרד להולנד. פנקסי הקהילה הפורטוגאלית כאמשטרדם מציינים שהוא נפטר בשנת 1625. כנהוג אצל האנוסים, הוא שינה גם את שמו, ובקרב חבריו נודע בשם יהושע חבילין.²⁰

כמו בהתכנסות האנוסים הפורטוגאליים בלונדון, עמד קיום המצוות גם בביתו של הסוחר מנואל קארוואליו שברוטטרם בראש סדר העדיפויות של המתכנסים, ולפי פורטדו 'בבית כולם היו אחים':²¹ במפגש מעין זה כולם עסקו בענייני תורת משה, ראו את עצמם כיהודים, והאמינו בישועת הנפש.

פורטדו לא מרבה לספר לאינקוויזיטורים על חבריו בהולנד. אפשר ששתיקתו נובעת מהעובדה, ששהותו במקום היתה קצרה למדי, ואפשר שפורטדו לא רצה לסבך קרובי משפחה של אותם הסוחרים מ'בני האומה' שטרם עזבו את פורטוגאל, ושהאינקוויזיציה עשויה להתנקם בהם.

שני אנוסים פורטוגאליים תושבי רוטרדם, מנואל נונייס וגארסיה פימנטל, ויחד עם — אנוס פורטוגאלי שלישי, תושב קושטא, עשו את דרכם עם ויסנטה פורטדו לעבר המבורג.²² נראה שהמנהג ללוות אנוסים שהזדמנו למקום, ביקרו והמשיכו במסלולם, היה תופעה שכיחה בין ה'נוצרים החדשים', לעתים בשל ידידות שנוצרה בין האורח והמארח; לעתים נעשתה ההצטרפות מסיבות משפחתיות, דהיינו ביקור אצל קרוב משפחה היושב במקום שאליו יגיע הנוסע, ולעתים מטעמי עסקים ומסחר. 60 מיל (legoas) הפרידו אז בין נמל אמשטרדם לנמל המבורג. שוב היה פורטדו מוכן לדרך ...

ד. ויסנטה פורטדו מבקר אצל אנוסים בהמבורג: 1605-1608

כאמור, פורטדו הגיע לראשונה להמבורג בדרכו ללונדון, בראשית 1605.²³ נוסף על העובדה שבני משפחתו נקלטו בקהילה היהודית-פורטוגאלית שבמקום, דומה שעיר

205-254; כרך 4, עמ' 115-121, 243, 244, 248, 250-251, 260; כרך 5, עמ' 107-111, 114-115,

117-118, 120-122, 221, 232, 234, 236-237, 239; כרך 6, עמ' 116, 120, 232, 239, 240, 243.

20 ראה: כהן, דוארטה, עמ' 178-193 (תקציר באנגלית בעמ' 192-193).

21 כדבריו: '... estando assi todos irmãos na dita casa [...]'. ראה: פורטדו, תיק אינקוויזיציה, דף 20.

22 גארסיה פימנטאל כבר הלך לעולמו בזמן המשפט. בתעודות מן השנים 1596-1599 אודותיו —

עייין: כהן, רשימות, כרך 2, עמ' 110-126, 110-122. על מנואל נונייס — ראה: כהן, רשימות,

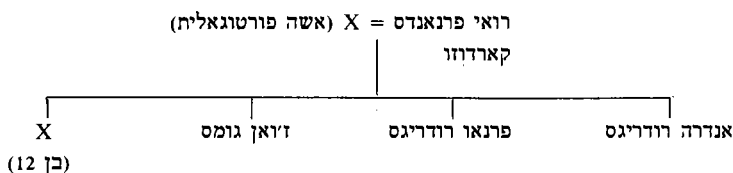
כרך 4, עמ' 119; כרך 5, עמ' 117, 124. האנוס הפורטוגאלי השלישי, תושב קושטא, היה תומה

(Thome), שהיה גידם (manco). ראה: פורטדו, תיק אינקוויזיציה, דף 20.

23 עיין לעיל בתחילת פרק ג.

זו הקסימה בהחלט את האנוס: הוא עתיד היה לחזור אליה פעמים כה רבות, עד כי מתוך עיון בעדותו בבית הדין קשה לעקוב אחרי ביקורים אלה.²⁴ כבואו להמבורג התארח פורטדו בכיתו של בן דודו (primo com irmão), האנוס אלווארו דיניס (Alvaro Dinis), שהיה נשוי לביאטריס אנריקס, אחת מארבע בנותיו של האנוס אנריקה דיאס מילאן (שעליו נדון בהרחבה להלן).²⁵ אלווארו דיניס הוא אב־טיפוס של אנוס מבוסס כלכלית, שבתור סוחר אמיד התיר לחלק מהעובדים הנאמנים שלו להתגורר בין כותלי ביתו. כך למשל נמצא ביניהם את האנוס הפורטוגאלי חירונימו פריירה, שכיהן כגזברו האישי (caixeyro) של דיניס – לאחר שהחליט לעזוב את אשתו בעיר סאנטרם (Santarem) כדי להצטרף לעסקיו החדשים של הממונה עליו;²⁶ ואת רואי פרנאנדס קארדוזו, סוחר נוסף שהחליט להגר להמבורג יחד עם בני משפחתו, שש נפשות בסך הכול.

רשימת האנוסים המתארחים אצל אלווארו דיניס עודנה ארוכה. לִמשפחה הגדולה יש לצרף את הסוחר פרנאו דיאס מליסכוון, את דיוגו קרלוס (אחיו של הקודם), ואת דוארטה פאלסיוס, בנו של מנואל די פאלסיוס (בן דודו של פורטדו).²⁷ האלמן זיואן אלוואריס נתגלגל אף הוא לשם, וסייע לבעל הבית בעסקיו. זיואן הכיר בבית זה את מרגריטה פרמנגוס ונשא אותה לאישה. אצל דיניס הועסקה גם משרתת שחורה (hua negra), פליפה. בחקירתו סיפר פורטדו בהתרגשות שהאלמן זיואן, אשתו מרגריטה והמשרתת פליפה שמרו את מצוות תורת משה.²⁸

24 על ראשית התיישבות האנוסים בהמבורג – ראה: ריילס, כרך 2, עמ' 357-361; פיילשנפלד, כרך 10, עמ' 1-2; כרך 10 (1898) עמ' 2-3; קאסטו, כרך 7, עמ' 1-54, 159-210; כרך 8, 227-290; כרך 9, עמ' 318-366; כרך 10, עמ' 255-295; כרך 11, עמ' 76-12, עמ' 55-118; וכן קלנבנץ, במקומות רבים. על ראשית התארגנותם של בני האומה הפורטוגאלית במקום במחצית השנייה של המאה ה-17 – עיין: אורתן־פינקוס, עמ' 7-51 (עם נספחים מתורגמים מפורטוגאלית לעברית).

25 עיין בפרק 1, וכן בגיניאלוגיה של משפחה זו. השווה: קלנבנץ, עמ' 117-119.

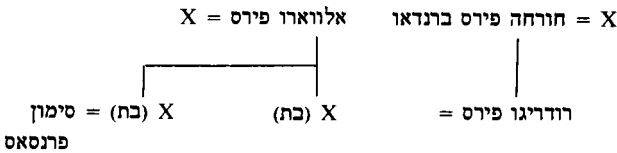
26 'e Hieronymo Freire, christão novo mercador, caixeyro do dito Alvaro Dinis, elle portugues casado com hũa mulher que está em Santarem christãa velha [qu]e nam [...]. quis ir com elle [...]'. ראה: פורטדו, תיק אינקוויזיציה, דפים 20-21.

27 ראה: פורטדו, תיק אינקוויזיציה, דף 21.

28 'Disse mais que no tempo que tem declarado que estava em Amburgo pousado em casa de Alvaro Dinis, na dita casa vivião também João Alvarez, christão novo o qual era viuvo naquelle tempo, e ajudava ao dito Alvaro Dinis em seus negocios. E

מעניין לבדוק את השאלה, מדוע החזיק אלווארו דיניס בביתו מספר כה גדול של אנשים, שאת רובם זה עתה הכיר — האם אך ורק ממניעים עסקיים? לשם כך יש להבין את מצבם הקשה של אותם אנוסים בחצי-האי האיברי: דיניס בפירוש היה מעוניין בנוכחותם של כל כך הרבה אנשים, רובם גברים, לצורכי תפילה ולקיום מצוות ומנהגים יהודיים בכלל.²⁹

על האווירה ששררה בביתו של דיניס מעיד התיק של פורטדו בעצמו. שם כתוב: 'שניהם [ז"א: פורטדו ודיניס] קיימו את מצוות תורת משה, ושניהם ראו את עצמם כאנשים שהתרחקו מהאמונה [הנוצרית] [...].'³⁰ בביקוריו בהמבורג הכיר ויסנטה פורטדו התכנסות נוספת של אנוסים פורטוגאליים. כאודיינסייה, שנערכה ב-9 באפריל 1609 לפי בקשתו, העלה פורטדו פרטים חשובים על התכנסות של בני משפחה שנייה של פורטוגאליים בהמבורג — משפחת הפירס (Os Pires).³¹

משפחת פירס באה אף היא מליסבון להמבורג מיד אחרי פירסום ה'חנינה הכללית' של ינואר 1605. כל חבריה היו סוחרים מפורסמים, שנוסף על עסקי המסחר, הקפידו על שמירת מצוות: הם האמינו בתורת משה וקיוו להיוושע באמצעותה, שמרו את השבת, לבשו מלבוש נקי באותו יום, קיימו תעניות בימי שני וחמישי עד השקיעה וכ'.³²

era portugues, natural desta cidade de Lisboa, e lhe disseram que casara depois com hũa Margarita Framengos, que estava tambem na dita casa. Também na dita casa estava hua negra por nome Felippa, a qual foi desta cidade com Felipe Dinis, pai do dito Alvaro Dinis, os quaes todos tres, João Alvarez, Felippa [a] negra e Margarita, vivião na dita ley de Moyses e faziam as ceremonias da dita ley de Moyses [...]'.³⁸

29 ברור שאין זה מקרי שרוב הנוכחים בביתו של אלווארו דיניס היו גברים, ושהיתה זו מדיניות של בעל הבית להחזיק בכל עת בביתו מספר אנוסים למניין.

30 'E estando [Vicente Furtado] pousado na dita casa com o dito Alvaro Dinis, ambos de dous praticavão nas cousas de ley de Moyses, e ambos de dous se tratavão como pessoas appartadas da fee [...]'.³⁹

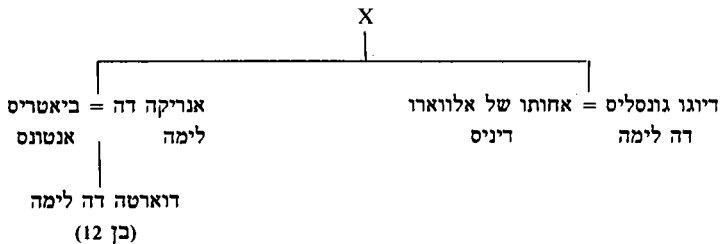
31 לקבלת מידע נוסף על בני משפחת פירס — עיין: פורטדו, תיק אינקוויזיציה, דפים 72-73.

32 'E [Vicente Furtado] he lembrado que estando na dita casa de Amburgo depois de publicado o perdão geral, nesta cidade [Lisboa], em companhia dos sobreditos [Pires], ora iuntos ora cada hum per si e vindo a fallar da ley de Moyses, se derão conta que [...] criam e viviam na dita ley de Moyses, e nella esperavão salvarse, e

ה. אנוסים פורטוגאליים בדרכם לפלנדריה: 1606

בסוף שנת 1605, או בראשית 1606, עשה ויסנטה פורטדו את דרכו לפלנדריה, ונראים הדברים שהמסלול המבורג-פלנדריה וחזרה היה מקובל בקרב האנוסים הפורטוגאליים.

ההתיישבות של 'בני האומה הפורטוגאלית' בפלנדריה נעשתה במקביל להתיישבותם בהמבורג. עם המתיישבים הראשונים בפלנדריה נמנתה משפחת דה לימה (De Lima), אצלה התארח ויסנטה פורטדו בעת שהותו בעיר.³³

בדירתו של האנוס אנריקה דה לימה, יליד בראגה, נהגו לקיים מצוות כל בני משפחתו: אשתו ביאטריס, בנו דוארטה, אחיו דיוגו, גיטתו ממשפחת הסוחר אלוארו דיניס, ועוד אנוסים. בני משפחת דה לימה הרבו לנסוע להמבורג, וסביר להניח שבמקום היו מתארחים אצל משפחת מילאן, הידועה בקרב 'אנשי האומה'.³⁴ דיוגו גונסליס היה מתכתב תכופות עם ויסנטה פורטדו. פעם כתב לו הראשון, שהוא מברך אותו על כך שביקר בהמבורג מפני ש'שם ניתן לקיים מצוות תורת משה, אך אם כוונתו לחזור לליסבון שישמור ויקיים תורה זו'.³⁵

por sua observancia se vião guardar os sabbados e vestir nelles camisas lavadas, e dizia que ieuavão ieiuns de segundas e quintas feiras sem comer ate [a] noite [...].

עיין: פורטדו, תיק אינקוויזיציה, דפים 72-73.

למיטב ידיעתי אין מחקר מקיף על ראשית התיישבות האנוסים בארצות השפלה, והמחקרים שנעשו מתמקדים בקהילות 'בני האומה הפורטוגאלית' באנטוורפן וכאמשרדם במחצית השנייה של המאה ה-17. עיין למשל: רווח, עמ' 123-147; פול, במקומות רבים; רמדיוס, יהודים פורטוגאליים; פול, במקומות רבים; נכון, עמ' 15-50; קפלן, עמ' 83 ואילך. פרטים על משפחת דה לימה מסר פורטדו באודיינסיה של 7 במארס 1609, שבה העיר נגד דודו, סימון בארכובה. עיין: פורטדו, תיק אינקוויזיציה, דף 27.

קביעה זו ניכרת בקטע מדברי פורטדו, שבו סיפר שאנריקה דה לימה עבר עם משפחתו מפלנדריה להמבורג במועד שבו נתפסו בני משפחת מילאן; לדעתי גם צירוף שמות המשפחות איננו מקרי, שכן ויסנטה פורטדו התארח אצלן, ואף ייתכן שהוא עצמו היה המקשר ביניהן. ראה: פורטדו, תיק אינקוויזיציה, דף 27. פרטים נוספים על אנריקה דה לימה — ראה: קלנבן, עמ' 371-373.

'Na qual carta dizia a elle declarante que o tinha por bem aventurado por se aver ido para aquella terra [Amburgo], porque lá podia guardar bem a ley de Moyses, e

מידע נוסף על אורח החיים היהודי של אנוסי פורטוגאל בפלנדריה ניתן לשאוב מהאודיינסייה שניתנה לפורטדו ב־18 במאָרס 1609. הוא סיפר, שבעת ביקורו אצל האנוסה ביאטריס רודריגס ובעלה ז'ואן פואוסדו — עמם שמר על יחסי ידידות הדוקים (entre sy tinhaõ muita amizade) — 'בעלי הבית דיברו על מצוות שקוימו, במיוחד בפלנדריה: שמירת שבת ללא מלאכה ולבוש מלבוש נקי כיום זה, קיום תעניות כימי שני וחמישי עד שעות הערב ואי־אכילת בשר חזיר. כל הטקסים נעשו לכבוד תורת משה'.³⁶ אחרי שהשמיע דברים אלה באזני האינקוויזיטורים, עוד הוסיף 'ששאיפתו היתה לעזוב את המלכות [פורטוגאל] למקומות שבפלנדריה, מפני שבעיר זו [ליסבון] אין הוא יכול לקיים בשלמותן את מצוות תורת משה'.³⁷

בבית משפחת דה לימה עבדה משרתת שחרחרת (mulata), אנטוניה רודריגס, בתו של אנוס ואשה שחורה. לאנטוניה היו שני בנים שפירנסו אותה, ומסתבר שמשרתת זו היתה מבקרת (אולי עובדת?) בבית הוריו של ויסנטה פורטדו.³⁸

1. ויסנטה פורטדו ובני משפחת מילאן שבאלקנטרה

המידע ששרד על צעדיו הראשונים של האנוס ויסנטה פורטדו ביהדות, וכן על כפירתו בדת הנוצרית, שאוב מעדות שמסר לאינקוויזיציה האנוס פרנאן לופס מילאן (Fernao Lopes Milaõ), תושב ליסבון בן 31, וידידו הטוב של הנאשם.³⁹ לדבריו נתפסה משפחת מילאן, ועמם ויסנטה, ב־28 באוקטובר 1606, שעה שניסו להפליג בספינתם לכיוון המבורג. עם לכירתה של קבוצת אנוסים אלה, הוסגר ויסנטה פורטדו ל'בית ספר לתינון נוצרי'; ומיד לאחר מכן, בנובמבר אותה שנה, נערכה האודיינסייה הראשונה, ובה הכחיש האנוס את כל האשמות שהוטחו נגדו, האשמות המצביעות עליו ככופר בדת הנוצרית.⁴⁰

- que lhe encomendava muito que senam tornasse para Lisboa, e que la morasse e guardasse a dita ley e fizesse as cousas della'. פורטדו, תיק אינקוויזיציה, דף 38.
- 36 ביאטריס רודריגס זו היתה קרובת משפחה של ביאטריס אנטונס, אשתו של אנריקה דה לימה. על שמירת מצוות בפלנדריה — ראה: פורטדו, תיק אינקוויזיציה, דפים 52-53.
- 37 'E o sobredito [Vicente Furtado] disse que desejava irse fora deste Reyno. para as ditas partes de Frandes, porque nesta cidade [Lisboa] nao podia fazer perfeitamente as ceremonias da dita ley'. פורטדו, תיק אינקוויזיציה, דפים 52-53.
- 38 אחד מבניה של אנטוניה רודריגס היה ourives במקצועו, והשני עבד בתור tratante. שמותיהם לא הוזכרו בתיק. עיין: פורטדו, תיק אינקוויזיציה, דפים 39-40.
- 39 'Do processo de Fernão Lopez Milão, auctor: auctor: christão novo preso no carcere deste Sancto Officio'. פורטדו, תיק אינקוויזיציה, דפים 10-4.
- 40 'Fernão Lopez Milão foi preso em sua barca na qual hia com seu pai may e irmãos e irmãas embarcarse em hũa nao para Amburgo acompanhado deste reo Vicente

במהלך השנים 1607-1608 זימנה האינקוויזיציה מספר פעמים את פרנאן לופס מילאן, כדי שזה ימסור על יהדותו ועל קשריו עם פורטדו. הדברים שהעלה פרנאן לופס מלמדים, שכבר בעבר חווה ויסנטה פורטדו על בשרו חוויה 'לא נעימה' בניסיון לקרבו לנצרות; שהרי האב הישועי פרנסישקו קארדונו ניסה, אך ללא הצלחה, לחתן אותו עם אישה בת האצולה הלזיטאנית.⁴¹

מן העדות שמסר פרנאן לופס מילאן ב־20 במאי 1608 יוצא, שדודו של פורטדו, מנואל פאלסיוס, היה מורו של ויסנטה בדרכו ביהדות. ב־11 באוקטובר 1606 חל יום הכיפורים שניהם צמו כל היום ובערב ביקר ויסנטה בביתו של פרנאן לופס השוכן בעיירה אלקנטרה. בזמן ביקור זה נכחו גם גומס רודריגס ופאולו די מילאן, וארכעתם צמו באותו יום. בערב – יש להניח שאחרי הארוחה – שוחחו האנוסים על יהדות: ויסנטה שאל את שלושת חבריו האם הם מגדירים את עצמם כ'קראים' (Carraim), אולם מסתבר שאלה לא ידעו מי היו הקראים. ויסנטה הסביר להם שמדובר בכת יהודית שפירשה את הכתובים [המקרא] באופן מילולי.⁴² זמן קצר אחרי יום הכיפורים נפגש פרנאן האמור עם ויסנטה פורטדו וגספר פרנאנדס פנסו, ושלושתם החלו לתכנן כיצד לברוח מן המלכות הפורטוגאלית, זאת כשנודע להם שפרנסישקו ברבוזה הלשין עליהם בתור 'מתייהדים'. ימים ספורים לאחר מפגש זה עזבה משפחת מילאן את פורטוגאל.⁴³

בעדותו של גומס רודריגס (Gomes Rodrigues) מצוי מידע עשיר ומגוון על התכנסות משפחת מילאן (Os Miloês) בכתים שבאלקנטרה. אלקנטרה הוא שטח השיפוט השלישי בגודלו שבמחוז ליסבון. שמו של המקום נודע ברבים על שום 'קרב אלקנטרה' (25.8.1580), שבו הכניע הדוכס מאלבה (Duque de Alba) את הצבא הלזיטאני בפיקודו של פריוו די קראטו, ובכך השתלטה ספרד על פורטוגאל.⁴⁴

Furtado, e foi trazido preso para a Sancta Inquisiçam a 28 de outubro de 606. E Vicente Furtado foi lançado as Escolas Geraes [...].
דף 4.

41 'o sobredito disse a elle declarante, [...] que elle havia sido grande amigo do Padre Francisco Cardoso da Companhia de Jesu[s], em tanto que o dito Padre o quiserá casar com hũa molher fidalga, e obrigandolhe a elle declarante, como era possível elle Vicente Furtado consentir em tal casamento, sendo quem era, e se tendo e por
'e perguntando a elle declarante o que cousa era Carrajm, respondeu o dito Vicente Furtado que era hua secta de Iudeus os quaes dão hũa interpretação literal da
scriptura [...].
שחומר נוסף בנושא מצוי בתיקי אינקוויזיציה אחרים מאותה תקופה.
ראה: פורטדו, תיק אינקוויזיציה, דף 6.

42 'e perguntando a elle declarante o que cousa era Carrajm, respondeu o dito Vicente Furtado que era hua secta de Iudeus os quaes dão hũa interpretação literal da
scriptura [...].
שחומר נוסף בנושא מצוי בתיקי אינקוויזיציה אחרים מאותה תקופה.
ראה: פורטדו, תיק אינקוויזיציה, דפים 9-10.

43 'Do processo de Gomes Rodrigues, auctoridade da Inquisição, de 15 de outubro de 1606, em que se declara a conversão de Vicente Furtado a christão novo preso nesta Inquisição'.
פרטים על אלקנטרה – ראה: *Enciclopedia Universal Ilustrada Espana*, כרך IV, עמ' 248.
(Alcantara).